

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

Κείμενα και μελέτες της Κρητικής Ιστορίας

ΕΤΗΣΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΜΓ΄ * 2023

Cretica Chronica

TEXTS AND STUDIES ON CRETAN HISTORY • PUBLISHED ANNUALLY BY THE SOCIETY
OF CRETAN HISTORICAL STUDIES • VOL. 43, 2023

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Κείμενα και μελέτες της Κρητικής Ιστορίας

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ * 2023 * ΤΟΜΟΣ ΜΓ'

ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ηράκλειο 2023

Διευθυντής
Αλέξης Καλοκαιρινός

Συντακτική επιτροπή (μέλη του Δ.Σ. της Ε.Κ.Ι.Μ.)
Αργυρή Γαλενιανού, Εύα Γραμματικάκη, Αλέξης Καλοκαιρινός,
Κλαίρη Μιτσοτάκη, Γεωργία Μοσχόβη, Γιώργος Νικολακάκης,
Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη

Επιστημονική επιτροπή
Χαράλαμπος Γάσπαρης, Όλγα Γκράτζιου, Μανώλης Δρακάκης, Ελευθερία Ζέη,
Στέφανος Κακλαμάνης, Κάλια Καλλιατάκη, Κατερίνα Κόπακα,
Τασούλα Μαρκομιχελάκη, Πάννης Μαυρομάτης, Σωκράτης Πετμεζάς,
Αλέξης Πολίτης, Νίκος Σταμπολίδης, Χριστίνα Τσιγωνάκη, Άγγελος Χανιώτης,
Νίκος Χατζηνικολάου, Alfred Vincent

Εκδοτική φροντίδα
Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη

Τυπογραφική επιμέλεια
Πάνος Αστίθας

Σχεδίαση εξωφύλλου
Δημήτρης Καλοκύρης

Εκτύπωση: ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ ΑΒΕΕ

© Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών
Ιστορικό Μουσείο Κρήτης
Οίκος Ανδρέου & Μαρίας Καλοκαιρινού
Σοφοκλή Βενιζέλου 27 / Λυσιμάχου Καλοκαιρινού 7

71202 Ηράκλειο, Κρήτη
Τηλ.: 2810 283219, 2810 288708 / Fax: 2810 283754
e-mail: cretica.chronica@ekim.gr

Οι οδηγίες προς τους συγγραφείς για τη συστηματοποίηση της μορφής των άρθρων
που υποβάλλουν στο περιοδικό παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα:

www.historical-museum.gr

Formatting guidelines for contributors to the journal can be found at:

www.historical-museum.gr

ISSN: 0454-5206

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΤΕΛΛΑ ΑΛΙΓΙΖΑΚΗ	
Πτυχές της προσφυγικής εγκατάστασης στο νομό Χανίων κατά το Μεσοπόλεμο	11
ΕΥΓΕΝΙΑ ΛΑΓΟΥΔΑΚΗ	
Αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων του 1922 στον νομό Ηρακλείου	31
ΝΙΚΟΣ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗΣ – ΔΑΜΙΑΝΟΣ ΚΟΜΜΑΤΑΣ	
Οι πρόσφυγες στα Χανιά: αρχειακές διαθεσιμότητες και ανοιχτά ερευνητικά ζητήματα	49
ΜΑΡΙΑ ΣΩΡΟΥ	
Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων του 1922 στον νομό Λασιθίου	87
ΤΑΚΟΥΗ ΒΑΚΙΡΤΖΙΑΝ	
Αρμένιοι πρόσφυγες στην Κρήτη κατά την περίοδο 1922-1932	115
ΜΥΡΩΝΑΣ ΞΥΔΑΚΗΣ	
Μορφές αυτοοργάνωσης και πολιτική συμπεριφορά των Μικρασιατών προσφύγων στην πόλη του Ηρακλείου, 1922-1940	135
ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΟΝΤΙ	
Δύο παράλληλα κοινωνικά ζητήματα: πρόσφυγες και έφεδροι στο Ρέθυμνο και η προσπάθεια αποκατάστασής τους κατά τη δεκαετία 1922-1932. Μια απόπειρα προσέγγισης	171

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΚΟΥΜΑΡΕΛΗ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΥΠΡΙΩΤΑΚΗΣ	
Καταγράφοντας τον θάνατο: Στοιχεία για την ιατρική περίθαλψη και τη θνησιμότητα των προσφύγων στην πόλη του Ηρακλείου κατά την περίοδο 1914-1928	185
ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΠΑΤΕΡΑΚΗ	
Η εγκατάσταση των προσφύγων στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου: στεγαστικές πολιτικές και μετασχηματισμοί του αστικού χώρου	217
ΣΠΥΡΟΣ ΔΗΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ	
Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου και της δεκαετίας του 1940: μια τοπική ιστορία	249
ΕΛΕΝΗ ΨΑΡΑΔΑΚΗ	
Η μνήμη μέσα από αφηγήσεις προσφύγων δεύτερης και τρίτης γενιάς	269

Με αφορμή το Έτος Μικρασιάτικου Ελληνισμού 2022 και τη συμπλήρωση της πρώτης εκατονταετίας από την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα, και αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη συμβολή τους στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή του νησιού, η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών και το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης σε συνεργασία με την Περιφέρεια Κρήτης προχώρησαν στο σχεδιασμό και την πραγματοποίηση ενός επιστημονικού ερευνητικού προγράμματος, με στόχο τη μελέτη και ανάδειξη του ζητήματος της εγκατάστασης και ενσωμάτωσης των προσφύγων στην Κρήτη από το 1922 μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα. Βασικούς άξονες της έρευνας αυτής αποτέλεσαν η καταγραφή και αξιοποίηση τόσο αρχειακών τεκμηρίων που βρίσκονταν διάσπαρτα εντός και εκτός Κρήτης όσο και προφορικών μαρτυριών από ανθρώπους προσφυγικής καταγωγής δεύτερης και τρίτης γενιάς που ζουν σε πόλεις και χωριά του νησιού μας. Οι μαρτυρίες αυτές επιβεβαιώνουν ότι το στοιχείο της προσφυγικής καταγωγής παραμένει μια ισχυρή παράμετρος της συλλογικής και ατομικής μνήμης.

Μέρος των αποτελεσμάτων του προγράμματος παρουσιάστηκε στο διήμερο υβριδικό Επιστημονικό Συμπόσιο «Πρόσφυγες στην Κρήτη από τον Μεσοπόλεμο μέχρι σήμερα», που οργάνωσε η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης στις 16 και 17 Δεκεμβρίου 2022, με τη συμμετοχή μελών της επιστημονικής ομάδας του προγράμματος και προσκεκλημένων ερευνητών που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα της παρουσίας των προσφύγων στην Κρήτη.

Το επετειακό αφιέρωμα της ΕΚΙΜ και του ΙΜΚ ολοκληρώθηκε με την πραγματοποίηση της Περιοδικής Έκθεσης «Πρόσφυγες στην Κρήτη μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή» (Βασιλική Αγίου Μάρκου, Ηράκλειο, 4 Ιανουαρίου – 10 Φεβρουαρίου 2023), με ελεύθερη είσοδο για το κοινό, η οποία πλαισιώθηκε από ξεναγήσεις σε ομάδες κοινού και εκπαιδευτικά

προγράμματα για σχολικές ομάδες. Η έκθεση συνδύασε το κείμενο και την εικόνα στον φυσικό χώρο με την πληροφορία σε ψηφιακή μορφή, που αντλούνταν σε φορητές συσκευές μέσω QR code. Επίσης, γίνονταν προβολές οπτικού υλικού, ενώ ακούγονταν αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις απογόνων των προσφύγων που παραχωρήθηκαν στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος της ΕΚΙΜ. Φράσεις-αποσπάσματα των συνεντεύξεων αυτών συγκρότησαν τη βάση του μουσικού έργου «Σαν κυνηγημένα περιστέρια», που δημιούργησε ο Οδυσσέας Γραμματικάκης μετά από παραγγελία της ΕΚΙΜ και το οποίο επίσης ακουγόταν, σε ειδικά διαμορφωμένη κόγχη στο χώρο της Βασιλικής. Για την τεκμηρίωση της έκθεσης αξιοποιήθηκαν αρχαιακά και υλικά τεκμήρια από τις Συλλογές και τη Βιβλιοθήκη του ΙΜΚ, καθώς και από τη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. Σημαντική για την τεκμηρίωση υπήρξε η συμβολή πολλών προσφυγικών συλλόγων της Κρήτης.

Σε συνέχεια του αφιερώματος, το ΔΣ της ΕΚΙΜ αποφάσισε να αφιερώσει το σύνολο του παρόντος τεύχους στα Πεπραγμένα του Επιστημονικού Συμποσίου «Πρόσφυγες στην Κρήτη από τον Μεσοπόλεμο μέχρι σήμερα», δημοσιεύοντας έντεκα από τα κείμενα που παρουσιάστηκαν.

Το ΔΣ της ΕΚΙΜ